

B 541

B. 541.

Esimene

Heinamaa tegija

ehf

Õpetus, kuidas teige alama soodest teige
paremat heinamaad teha.

Teige kuulsa heinamaa meistri von Saint Paul'i wiisil.

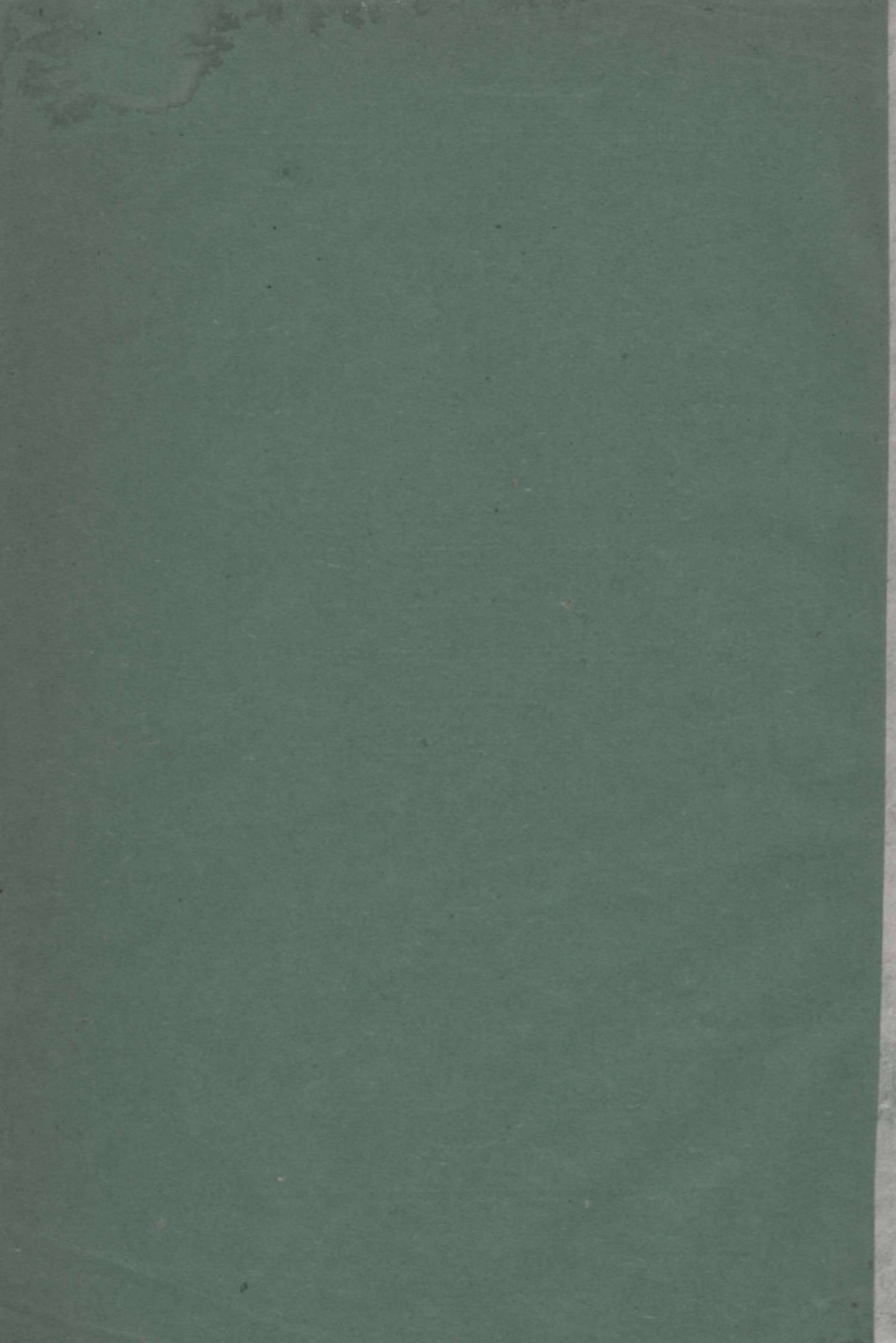
Karja kaswatajate kasiks wäljaannud

J. Liiv.

Tartus.

Schnakenburgi kaluga trükitud.

1878.

Esimene

Heinamaa tegija

ehf

Õpetus, kuidas teige alama soodest teige
paremat heinamaad teha.

Keige kuulsama heinamaa meistri von Saint Paul'i wiisil.

Karja kaswatajate kasuks wäljaannud

J. Liiv.

Tartus.

Schnakenburgi kuluga trükitud.

1878.

Zensuri poolest lubatud. — Tallinnas, 6. Mail 1878.

ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu

43277

S i s e k o r d.

	Pebe- kõla.
Õesõna	5
1. Kraavitamine ja kuuvaiks tegemine	7
2. Puhastamine ja tasafels tegemine	9
3. Komposti ehk muld-sõnniku valmistamine	11
4. Komposti ümberkaevamine	13
5. Komposti väljavedamine	15
6. Nästamine ja seemendamise	17
7. Heinamaa hoidmine ja heinategemine	18
8. Edaspidine väätamine	20
9. Heinamaa niisutamine	21

Cessõna.

Kuulsad põllumehed!

Mitmeelt poolt on mulle sooritud sellest keige kallimast ja kasulikumast heinamaa tegemise wiisist karja kaswatajate hääks wäikest seletust teha ja neile, kes sellest suurest kasust weel mitte ei tea, lühikest õpetust anda, mida ma ka wäga tarwiliku täädfin olewat ja siin nüüd iga ühele lahkeste kätte pakun. Ma oleks sellest palju ja hoopis laiemalt kirjutanud, aga suured trüki kulud keelasiwad mind oma raamatud pakustamast. Olets ma täädnud, et mo õpetus sinu meele järele oli, siis oleks ma sellest rohkem kõnelenud, mida ma aga selle hää meelega, et mo raamatu osawõtja oled, teine kord saan tegema, kui terwis wana ja jõuud uus on, seniks aga saab sellega ka wäga hästi läbi. — Tänane heinamaa tegemise wiis on Saksamaal von Saint Pauliist ülesleitud ja suure kasuga juba paarkümmend aastat edasi tehtud. Mitmed meie maa targema meestest, nimelt minu lähikorralt Teiliste härra H. Wegener ja meie Helme kiriku õpetaja G. Behse on sääl mitu korda seda kallist tööd waatamas käinud, ja peab von Saint Pauli'l lõpmata suured sood keige paremaks heinamaaks ümbertehitud olema, kus wägew hein rinnu kõrguseni pakks kui müür peab kaswama ja selle meistri karja kaswamine ja selle kasu wäga suur olema, nii et üksi wõiga aastast pääle kakskümmend tuhat rubla sisse tulewad. Nüüd saab ka meie maal juba kaunis hästi seda tööd tehtud ja selle suurt kasu nähtud. Õpetaja G. Behse on sellest oma Helme rahwale

suurt eesmärki teinud ja õpetust selle töö üle lahkestes pakkunud, mida mitmed enam ehk vähem vastu on võtnud ja järele teinud, nii et juba keige eesvalt Sõgewise pärismaade pidajad (sellest mina keige esimene alustaja olen ja pääle minu M. Kirs, P. Kirs, J. Treufeld, J. Lafinof ja J. Proosa) walmistawad keif suuri komposti unikuid kokku auduma ja mädanema. Mõned suurema kohtade pidajad on ehk ka komposti walmistanud ja heinamaad parandanud, aga Gesti rahwale sellest seletust ja õpetust anda, wõiks ehk nende meelest kahjulik olla, kuna selle vastu õpetaja G. Behse Gesti talu rahwast selle tööle kihutab, õpetust annab, ja on selle tarwis palju komposti unikuid kiriku lähikorrade kokkuwedanud, sellepärast jääb siis tema oma õpetuse ja eesmärgiga keige Gesti rahwale kuldses mälestuses ja esimeses heinamaa meistriks siin maal.

Alga selle töö tarwis leiab igaüks, sest ühte puhku on näha, kuidas inimesed wooride pääl odawa hinna eest oma riistu lõhuvad, aega ja raha kulutawad ja loomi waewawad ja piinawad. Mis oleks wiga selle asemel komposti kokkuwedada ja heinamaad parandada, mis mitukord suuremat kasu saadab, sest sa teed selle töö juures umbes 3 kuni 5 rubla ehk weel rohkem pääwal sisse, mida sa küll mitte nii ruttu kätte ei saa nagu woori raha, aga ühe ehk kahe aasta pärast saawad so küünid warandust täis olema ja so karjad ja nende saagid priiskeste õitsema ja so rööwel „lina“ saab oma hana poole teed leidma. Loodan et keif tugewad Gesti mehed selles nõuus saakswad olema ja kui soowiwad, õpetaja G. Behse ehk minu poole seda proowi waatama wõiwad tulla, et keige alama soo päält aastal 4 kuni 8 koormat heinu wakamaa päält wõib saada; sellepärast palun keiki põllupidajaid ja karja kaswatajaid wäsimata seda tööd ette wõtta ja selle töö ja minu raamatu sõbraks jääda.

Sõgewise Wirul, 29. Deetsembril 1877.

J. Liiv.

1. Kraawitamine ja kuiwaks tegemine.

Liig niiskus on iga maale kahjulik, nii põllu kui ka heinamaale. On aga niiskus parajas määras, siis annab ta taimedele keige suuremat sigidust. Sellepärast on siis soo ehk heinamaa kuiwaks tegemine, kui säält suuremat sissetulekit nõutakse, esimene ja pää asi. Ei saa aga soo ehk heinamaa mitte üle liig niiskusest kuiwemaks tehtud, siis ei wõi ka sellest milgi kombel paremat heinamaad tahta ega saada. Seda üleliig niiskust nimetatakse seis ja ehk alus-weeks. Tahetakse täada kui sügawas alus-wee päälmine kord ehk piir seisab, siis kaewatakse heinamaa ehk soo sisse üht auku, kuhu tüli aja pärast wesi sisse imitseb; nii kõrgesse kui säält siis wesi tõuseb, nenda kõrgesse arwatakse alus-wee keige ülemat korda. Mida sügawamal alus-wee keige ülem piir on, seda soojem ta on ja seda rohkem wõiwad taimede (kaswude) sugud säält pääl signeda. Taimed tarwitawad oma jagu sooja, ja paraja niiskuse ja sooja käes kaswab iga taime sugu keige rohkem. Märj maa on selle wastu ühtlasi ka kül maa. Märja maa sisse ei tungi ehk pääse ei päikese sooja ega signidaw wihma wesi sisse ega mädane säält sees sõnnik mitte ära ja ei anna sellepärast taimedele mingisugust kasu, waid weel enam kahju. Sellepärast sünnitab niisugune niiske maa mitmesugusi kahjulisi hapatuusi, kes tarwitiku taimedele wäga kahjulikud on ja mõne seltsi halwa rohtude signemist korda saadawad. Neoti lähewad säält juures ka nende kahjuliste hapatuste läbi taimede juured mädanema; ka lõhub talwe kül maa säält jäätuse läbi palju juuri puruks. — On see nüüd nenda, siis on heinamaad ehk sood, keda heinamaaks teha tahetakse, hädaste tarwis kuiwaks teha ja nenda kuiwaks, et auku sisse kaewades all seisaw wee päälmine kord keige wähemalt 3—4 jalgga päälmisest maapinnast sügawal seisab.

Kuidas nüüd üht sood ehk heinamaad kuiwaks teha, kas lahtise kraawide, maa aluste kraawide, see on, kus hao kubud ridastiku üheteise järele kraawi on pantud ja muld pääle aetud, ehk sawist põletud maa aluse truupide ehk torude läbi. Kes seda tööd ette tahab wõtta, peab heinamaale üht plaani mõtlema, mida pidi ta paremaste passib. Muidugi mõista, et wet mitte wastu mäge ülesse ei wõi lasta j. n. t. Üleüldse peab heinamaa pääl leigewähemalt üks suur lahtine kraaw umbes $3\frac{1}{2}$ —4 jalga sügaw olema, et kewadine ja sügisene kui ka heinamaa sees olev suur wesi lahedaste ära wõib jooksta. Kui tarwis ja heinamaa suurem on, peab niisugusid kraawisid mitmid sisse leikama, mida rohkem seda parem. Pääle selle wõiwad ka passiwa kohtadesse torud sisse pantud saada, aga nenda, et wesi torust torusse ja säält lahtise kraawi hõlpsaste ära jooksuma pääseb. Ning wõiwad ka hao-kubud kraawidesse pantud ja kraawi mullaga päält kinni aetud saada, aga ifka terawaste järele arwates, mil kombel wesi keige hõlpsam ära pääseb jooksuma. Nii lahtiste kraawide põhjad kui ka torude ehk hao-kubude tarwis tehtud kraawide põhjad peawad nenda wee-langus olema, et wesi kuskile peatama ei jääks. Kraawide sügawust tuleb selle järele wõtta, kuidas maa olef on; on maa niiskem ja tasasem, siis peawad kraawid sügawam ja tihem üksteise ligidal olema, umbes 10—20 sülda. Kui aga maa iseeneses kuiwem on, siis wõib wähem kraawisid leigatud saada, ei pruugi nii sügawad olla, ega ole tarwis nii palju torusid sisse panna. Aga ülem ja pää-asi, kui halwa soodest ehk heinamaadest hääd heinamaad tahad teha ja rammusat heina saada, on kuiwaks tegemine kraawide läbi. Üksi siis, kui maa kuiw on, pääseb ja tungib õht senna mulla pinna sisse ja pudendab hääd heina kaswamise jaoks tema tarwilisi alusi peeneks ja pude-daks, ning taimetoitmisele kõlblikuks. Täab aga alus-wesi päälmise mulla korra ligidale, siis jääb niisugune pudenda-mine takistusse ja taimed ei saa mitte oma korrapäralist ega tarwilistku toitu. — Kui ühe soo ehk heinamaa kuiwaks tege-mine palju kulu näitab tarwitawat, siis wõib, kui wõimalik on,

Seda tööd mitme aasta pääle ära jagada, nii et esimesel aastal üksi pää. ehk suur kraam ja teistel aastadel vähemad kraamid leigatud wõiwad saada. On aga siiski koge raha käes, siis on parem ühe aastaga keiki kraamisid leigata.

Teine tarwilik asi heinamaa juures on

2. Puhastamine ja tasaseks tegemine.

Iga asja juures on puhastamine suur ja tähtjas asi. Mendasama on ka heinamaa puhastamine ja tasaseks tegemine mõnus asi. Puhastamise ja tasaseks tegemise läbi tuleb heinamaale ilus nägu, ja mis meel parem on: tema pääl on parem heina niita, riisuda ja kokku wedada. Tuule õhk pääseb iga sammu pääl mulla pinna ligi ja teeb sääl oma loomulikku tööd suure kasuga edasi, mis aga mätliku ja põesastiku ja pajustikuga kaetud heinamaa pääl mitte sell kombel sündida ei wõi. Puhastamise järele on heinamaa ka palju suurem ja wõid siis muidugi rohkem heina loota saada kui see põesaste ja mätaste wahelt wõimalik oleks, ehk kül paljugi täädwad ja õige arwawad olewat, et põesaste ja mätaste wahel parem hein kaswada. Ühelt poolt on selle arwajatel ka oma jagu õigust, see on: mättad ja põesad hoiawad heinamaad sui palawal ajal niiskem ja jahedam ja on kewadise külma tuuldele kaitsjaks ja warjuks, mida need lahjad ja nõrgad heina taimetused wäga armastawad. Mätaste ja põesaste wahel nääd sa nüüd kaunist heina kaswawad, lähed niidad, riisud kokku ja kuiwatad, aga — ei ole säält siiski ometi suurt midagi saanud. Heina jääb palju kaswama ja palju jääb sellest mahaniidetud heinast senna mätaste ja põesaste wahele, nii et sa wiimaks selle suure waewa järele suurt midagi ei ole ära wõitnud. Heinamaa peab sellepärast suure hoolega puhastatud ja legendatud saama ja alus-weest kuiwaks tehtama. Tarwilisel korral wõiwad küll weel mõned lehe-puud (kuuse-, pedaja- ehk kadaka-puud aga mitte kunagi) heinamaa pääle

kaswama jääda, kes heinamaad, kuidas ööldud, niiskema ja jahedama hoiawad. Et meie aga siin raamatus keige rohkem heinamaa ümbertegemisest ja wäätamisest kõneleme, siis ei wõi noori puud ka mitte palja heinamaa pääle jäetud saama, mis komposti wäljavedamist ja fiskeäästamist talistaks. Üksi mõned noored puud, mis arwalt uue heinamaa pääle woiwad jääda, kes ristikheina ja timuti ehk muu heina juuri ja taimi talwise kange külma ja kewadise külma tuulde wastu kaitsewad ja sell kombel oma jagu kasu saatwad. Seda heinamaa puhastamist ja tasaselst tegemist wõtab iga üks siis ette, kuna ja kuidas ehk mill kombel kellegil wõimalik on. Wõsud ja põesad woiwad sügisel ehk ka kewadel, kui maa külmanud ja paljas on, raiutud saada. Aga weel parem on, kui wõsud ühes mätastega sula- ehk pehme-maa aegu ära kistud ehk raiutud saawad. Suuremad mättad peawad labidate ehk mäta-firwestega maharaiutud saama, wähemad mättad wõib adraga üles kiskuda ehk kunda ja neid kui ka suuremaid lahtiraiutud mättaid wõib kas heinamaa pääle lautada ja sääl neid puruks raiuda ja äästada, ehk kui wõimalik muiale ära wedada, ei mitte niisama unikusse pilduda, waid kord mättaid, jälle natukene sõnnikut, jälle mättaid ja sõnnikut, kuni keik mättad unikus on. Keige päälmisses kõrras peawad aga mättad ja mitte sõnnik olema. Ka kraawi mulla juurest peawad suuremad turbad ära senna nimetatud unikusse weetud saama, aga peenem muld lautatasse ühe tassa heinamaa pääle laiale. On kraawi muld juba ära kaswanud, siis peab seda heinamaa poole maha kuintama ja labidatega laiali lautatama. Kui see on keik nenda sündinud, siis on heinamaa tasane küllalt ja komposti wedamise tarwis walmis. Unikusse weetud mättad peawad aga põllu-kompostiks kokku auduma ja nagu heinamaa-kompost, omal ajal läbi leigatud saama.

Seda heinamaa puhastamist ei ole tarwis rohkem ette wõtta kui üksi nenda palju, et teisel kewadel komposti ehk muld-sõnnikuga täis weetud saab. Kui suuremal mõödul nõrga

jõuuga puhastamist ette võetakse, siis ehk läheb puhastamine halwaste. Siiski teab igaüks, kuidas ja kui palju temal võimalik on ära teha, et seda tööd siis üksi ei hakka, waid ka lõpetab. Keige inetum on see, kui mõni küll niisugusi töösi suure tuhinaga hakkab, aga sääl juures ära tüdineb ja wiimaks töö keil poolele jätab. Niisugune näab suure kasu asemel veel suuremat kahju ja lasseb ennast teistest muudugi wälja naerda. — Enne mõtle, pärast wõta ette ja tee tööd lõpetuseni walmis, siis ole julge, et sa ennast pärast veel rohkem saad rõõmustama kui sa arwafid.

3. Komposti ehk muld-sõnniku walmistamine.

Nüüd on see keige suurem, kallim ja kasulikum tükk ees, kui sa seda läbi teed, siis oled sa õnne-mees ja nääd omast tööst sadakordset kasu. So waewa järele saab so süda täis rõõmu, nii et sa keil tööd ja waewa äraunustad. Olets mul võimalik, ma tõstaksin üht tükki kompostiga wäätatud heinamaad seie raamatu wahele, et iga üks näha wõiks, kui ilusti ja wägewaste ta kasunud, tõeste, igaüks wõtaks nõuks, enesele ka niisugust heinamaad muretseada. Hein kasvab keige alama soo pääl nii lopsakalt ja wägewaste, et kellegil üht lapikest keige paremat heinamaad ega koppel ei ole, kus niisugune hein kasvab, et aastal kuni kolm korda ehk veel rohkem niita wõib, ja, nii ilusat ja rammusat heina kui kuskilt muialt leida ei ole. Tõeste, kui sa niisugust heinamaad nääd, ütled sa suure rõõmuga: „Need kolm ehk neli pääwa niisuguse töö pääle ei puudu mul, ega keela ma ka mitte, kui ma aga niisugust heina saaks.“ Ma ütlen: sa saad, kui sa tahad ja ka otse nenda teed, kuidas ma sind siin raamatus õpetan. Pane aga hästi tähele. On talwel hääd ree-teed, siis ära lase pärast aega mööda minna. Muretse enesele suure komposti uniku walmistamise tarwis kipsi ja lupja walmis, tee seda peeneks ja lase seista. On nüüd suwel wähegi aega ja pakiliste

tööde wahet, siis mine wälja õue pääle ja waata tähele pannes keik kohad läbi. Warsti leiad sa siin ja sääl üht prügi-unikut, põrandu ja õue pühkmeid, wälja wisatud tuhka, wirtsu ehk pori audasid j. n. e. Dled sa neid juba tähele pannud, siis otfi ka üks hää komposti uniku ase, aga niisugune, et hobusega kergeste koormat uniku pääle wõib wedada, ja peab see uniku ase siis madalam, ja koht kust pääle sõidetakse, kõrgem olema. Unik peab otsegu pool ratast ehk nagu hobuse raud olema, sellepärast peab uniku ase hoolega ära märgitud saama. Tahetakse ligi paar sada koormat kokku wedada, siis peab uniku ase 9 jalga lai olema, (wähem seda ei ole koormaga mitte wõimalik pääle minna) ja umbes 25—30 sammu pikk saama. Keskpaigast tuleb siis unik muidugi 5—6 jalga kõrgel. — Nüüd pane hobused ette, otfi labidad ja sõnniku tõstmise ja lautamise riistad kokku. Pane keige esite uniku aseme pääle üks koorm sõnnikut, laota seda ilusti ühe tassa laiale, siis wea senna 6—8 koormat wägewat mulda pääle ja laota jälle ühe tassa laiale. Jälle lodd sõnnikut, jälle lodd prügist mulda, jälle sõnnikut, lodd sawi ja lubja segadust, kipsi j. n. e. Itka jälle enamaste iga korra ehk kibi wahese sõnnikut, jälle wirtsu, pori, õuue ja põrandu pühkmeid, tuha segamist, lupja ja muud wägewat kraami. Kahelümne kummi kolmekümne koorma mulla sekka pane üks wakk kipsi ehk ka lupja wõi lubja prügi. Mida rohkem lupja, kipsi ehk lubja prügi ja muud rammusaid jagusid komposti unikusse saab, seda parem ta on. Siiski ei ole ka üleliia mitte lupja tarwis. Keige ülemine ehk päälmine mullalodd peab muld (nimelt sawi ja lubja segane muld) ja mitte sõnnik olema. On nüüd unik ilusti walmis saanud, siis wisatakse mahapudenenuid muld ja prügi uniku kõrwalt ka üles uniku pääle, ja see näitab nüüd kui pool ratast, hobuse raud ehk suurtüki batarei wälja, kelle otsast Türlastele pihta antakse, kui nad sääl lähekorral oleks. Uniku kõrgus olgu keskpaigast keige wähemalt 4 jalga, mida kõrgem, seda parem. Nüüd peab unik

Jenna terwelt seisma jääma. Warsti mõne nädala pärast hakab uniku pääl ja ümber wägew umbroht kaswama, kuhu siis ka loomad hää meelega pääle tükiwad, wägewat rohthu sööma. Seda peab ära keeltama, sest loomad tallawad sel kombel ilusat unikut laiiale ja näutuks. Uniku pere-meess ei pea mitte mõtlema, et see aga üks liht mulla unik waid üks kallis waranduse ehk kulla unik on ja sellepärast siis igaüks selle warandusega mõistlikult ja ettevaatlikult ümber peab käima ja teda hoidma, kui ta enesele kasu asemel mitte kahju ei soowi. On wõimalik ja wirtsa-wet saadawal, siis wõib uniku pääle wäikesed augud teha ja säält wirtsa uniku sisse walada. — Kui ja seda teed, siis ei pea sa mitte mõtlema, et so töö ilmaasjata on ja midagi kasu ei too. Ma ütlen, sa saad wirtsa-wee eest sell kombel suurt hinda ja mitukord enam kui so wirtsa wesi ja päälwedomise waew wäärt oli. See töö on kümme kord kasulikum kui raha eest halwa teedega woori wedu, kus mitmed loomad ja inimesed ennast suutumaks ära rikkuwad, katkuwad ehk lõpewad, ja ometegi sa selle wiie ehk ka kümne rublaga hobust ega wantrid jälle ei wõi saada. Aga tee see aeg komposti keige jõuuga, waata sellega tood sa enesele-jäädawat, mitu aastat kestawat kasu kodu. Sa saad kahetsema, et sinu isa seda tööd ei oskanud ega teadnudgi niisugust tööd ilmas olewat. Waata, see töö annab palju enam sisse kui kütisse tegemine ehk saadu põletamine. So lapsed, kui nad mitte rumalad ei ole, saawad sind hauda tänama ja sinu tööde ja heinamaade üle ennast rõõmustama, sellest suurt eesmärki wõttes.

4. Komposti ümberkaewamine.

Millaski ei tohita komposti unikut läbi kaewamata jätta, kui sellest õiget kasu soowitakse. On nüüd komposti unik juba ühe aasta ehk ka rohkem waguasi ja liigutamata seisnud, siis on teda tarwis ümber kaewata, ja seda tehakse

järgmisel kombel: tuuakse uniku suuruse ehk ka rammu järele mõni koorm peenikest sõnnikut juurde, et kui tarwis, läbi-kaewamise aegu kaewatud uniku sisse seda lautada võib. Siis tehakse labidad teratavaks, nenda et nendega pitka sõnnikut, prügi ja puu-pulgafid ehk mis ial komposti walli sees on, julgeste läbi võib leikada. Nüüd raiutakse labidatega komposti walli seespoolt küljest ülewest kunni maa tafa nagu heina küllest ilusti ja ettevaatlikult kord korra järele maha (arwata ühe ehk keige rohkem poolteist tolli pakfused korrad), aga nenda et muld täieste peenikeseks saab, ja wisatakse lahti raiutud mulda kaugemale ära, kuhu uue uniku ase juba äramärgitud peab olema, mis nenda kaugele peab saama, et uus unik mitte wäga ligi ei jää ja wana uniku raiumist mitte ei takista ehk koguni wõimatumaks ei tee, Sesmalt peab ikka kaugemale wisatama, pärast jääb unik kui kõrgemaks tõuseb, muidugi ligemale. On tarwis sõnnikut hulka raputada, siis võib seda iga poole jala pakfused mulla-korra wahele riputada, aga mitte pakfult. Komposti unikut ei tohi aga mitte ühest otsast kaewamisega pääle hakata, waid küljest, nenda et unik ühe korraga igalt kohalt maha raiutud saab ja siis ka ühe korraga kahest otsast kui ka keskpaigast otja lõpeb. Uus unik peab nüüd ümargune saama ehk võib ka natukene pikerkune olla, aga peab hästi pakf olema, muidu kaotab ta talwel oma sooja ära ja külmetab läbi, et kewadel naljalt wedada ei saa. Sellepärast, mida paksem seda parem. Läbiraiumise aegu peawad jämedamad tükid peenemaks raiutud saama, enne kui neid uue uniku pääle wisatakse. On nüüd unik sell kombel läbi kaewatud, mis küll natukene igaw aga siiski wäga armas ja lustiline töö on, siis peab unik ilusti kokkuwisatud saama, tasakeseks ja ilusaks tehtama, et igal wõeral ja iseenesel hää meel näha on. Üks tubli töö-mees leikab ja wisab suwisel pitkal päätwal 25 — 30 koormat komposti läbi. Komposti unik peab wõimalikult enne Augusti kuud läbi kaewatud saama, kui teda kohe teise kewadel heinamaa

pääle tahetakse wälja wedada, ja peab, mis muidugi mõista, komposti unil teisel aastal enne läbi kaewamist kokku weetud olema. Mida rohkem unil seisab, seda parem ta on, sest siis on aega keige riismedel uniku sees peeneks mädaneda ja keigesuguste tarwiliku toidu jagudel ennaft ühendada ja lahutada, mis heinale seda suuremaks kasuks tuleb ja sulle, armas töö-tegija ja waewa-nägija, keif so tööd ja waewa mitmekordse heinaga ära tasub. On komposti unil kokku weetud ja sõnnikut tubliste hulka pantud, siis wõib olla, et ta mõne nädala eht kuu pärast seest kuumaks läheb, mis aga mitte ei pea sündima, et rammu mitte selle läbi ära ei lahku, sellepärast peab teda kohe, kui kuumaks minemist tunda, läbi kaewatama. Kui komposti unil enne läbi leikamist kuum on, siis ei lähe ta pärast läbi kaewamist enam kuumaks, külmetab talwel läbi ja ei ole kewade mitte wõimalik wälja wedada. Kui aga unil enne läbikaewamist külm on, siis läheb ta pärast läbikaewamise seda kuumemaks ja on taime-toidu jagudele suureks kasuks, ei külma talwel enam läbi kui waewalt $\frac{3}{4}$ —1 jalg, ja on sellkombel kewade kergem wedada.

5. Komposti wäljawedamine.

Komposti uniku wäljawedamine sünnib kahel ajal, see on, sügise ja kewade. On komposti unil wäike eht juba ärajahtunud, nenda et ta talwel wäga sügawaste saaks läbi-külmama, siis on kasulikum komposti juba sügisel lume aegu regedega heinamaa pääle wedada, sest et siis unil weel mitte pakfult ära ei ole külmanud. Nenda pea kui kompost wälja weetakse, peab ta ka kohe ära lautatud saama, mis midagi wiga ei saa tegema ega tema rammu wähendama. Muidugi on jälle mõista, et komposti niisuguse koha pääle ei wõi wedada, kust kewadel suur wesi üle jookseb, kes keif komposti ja tema rammu kaasa wõtaks, laiali ära wiiks ja uhaks, kellest enam ühelegi suuremat kasu ei wõi tulla. Aga kui komposti unil seest kuum on,

siis ei saa tema muidugi keige kangema külмага mitte rohkem kui $\frac{1}{2}$ —1 jalg päält ära külmama ja on siis ka väga kasulik kevade viimase ree-teega (lumega) wälja wedada ja ka kohe ära lautada. Komposti koormad olgu ikka ühe suurused, see on umbes 5 Riia wafka. Ühest koormast lastagu 4 unikut maha, kelle wahed umbes 4 sammu peawad olema. Nenda pea kui üks koorm maha on lastud, peab seesama hobuse mees hobust kinnipidama ja oma 4 unikut ilusti ühe tasa ära lautama, ei mitte ümargust ringi waid nelja-nurka, nenda et üks lautatud joru ehk rida üle heinamaa kui üks sülla laiune riide-kangas ehk üks ilus maan-tee wälja peab näitama. Parem aga oleks, kui teised lautajad ja teised wedajad on, selle läbi teab igaüks oma õiget töö-korda, ja ei saa ka selle läbi mitte hobuste aega palju ärawiidetud. Komposti paljus ehk paksus, kuidas eespool nimetatud unikutest kuulsime, on keskmise komposti kohta arwatud, ja tuleb ühe wakamaa pääle 70—75 koormat; on aga komposti wägewam, siis wõib ka 50—60 koormat ühe wakamaa pääle lautada. Lahja komposti peab aga kunni 100 koormat ühe wakamaa pääle weetama. Seda komposti koormade summa peab aga ka heinamaa ehk soo järele arwatama. Ülemaal nimetatud summad on ühe keskmise soo ehk heinamaa kohta arwatud, kus mitte igawesed samla lademed mitmid tuhandit aastaid üksteise pääl ei seisa. On soo sügaw selge sammal, siis peab temal hästi palju kraawisid sees olema, et ta täieste kuivaks saab ja, kui tarwis, peab niisugust sood enne komposti päälwedamise üle kõrwetud saama ja paar aastat järestiku künnetama ja äästadama. Kui see suwel mitte hobust pääl ei kanna, siis wõib seda kevade wara teha, kui soo alles 6 tolli sügawuselt ära on sulanud ja hobuse jalg mitte sügawamale sisse ei waju. Sell kombel hakkab soo enam ja enam auduma ja mädanema, kunni wiimaks temale komposti pääle wõib wedada ja sell kombel hää heinamaa temast loota on. — Kompost ei saa heinamaale ial kah-

julist olema, kui teda rohkem päale weetakse, waid ta annab seda rohkem ja pitkemat ehk jäädamamat kasu ja ei saa oma rammust midagi ära kaotama, ehk küll esimene ja ka wahest teine hein (niide) liia rammuse kasumise pärast ära saawad mädanema, mis aga jällegi suurt kahju ei tee. — Komposti läbi teed sa enesele üht heinamaad, kelle sarnast kellegi koplifist, ei Soomeft, Saarest, Saamaritskift ega Saratohwift leida ei ole. On nüüd kompost weetud ja lautatud, siis wõta filmapilk teist tööd käsile, se on:

6. Äästamine ja seemendamine.

Millaski ei tohita äästamist ildaks jätta, waid nenda pea kui kompost weetud, lautatud ja heinamaa umbes kaks künni kolm tolli päält ära on sulanud, peab hobusid terawa raud äglede ette pantama (mis juba enne nenda sama kui seeme, walmis peawad olema) ja äästama pikuti ja risti, eesvalt kõndides, ja kui juba puruks hakkab katkema, siis hobust jooksata lasta, künni üleüldse diete purustatud saab ja otsegu pool-paks pudru wälja näitab. Kui on arwata, et weel korda kolm äglega päale tuleb ajada, et siis küll saab, siis peab timuti-, ristikeina ja ka muu hää heina seemet päale külwatama, aga rohkem kui 8 naela ristikeina- ja teist nenda palju timuti seemnest pole mitte tarwis, muud seemet pane kui palju tahad ja arwad, halwa heina seemet ei ole aga sugugi tarwis külwada. On nüüd seeme külwatud, siis wõid umbes kolm korda äglega weel päale ajada ja heinamaad wagusi seisma jätta, et keegi enam senna jälgi ega haukusid ei tee ega talla. Päale selle wõib ka koke, kui tarwis näitab olewat, kerge trulliga üle trullida, et mätta ja turba tüfid maa tafa madalasse saakfiwad wajutatud, mitte enam niitmise aegu wikati ette ei puutu ja seda koke ära ei nürista. Seemet wõib ka, kui näha on ja mitte sügawalt maa ärasulanud ei ole, koke enne äästamist päale külwada; pää asi aga on, et seeme täieste fiskeäästatud peab

saama. Väheb seeme sügawasse pori sisse, siis ei tule säält enam idusid wälja ja on seeme sell kombel raisku läinud. Kewadine külm ei saa aga mitte suurt wiga seemne ega idudele tegema. — Kui juhtub, et heinamaa mitte ühe korraga ära ei sulal, siis ei wõi ometegi mitte oodata, kuni keif heinamaa ära on sulanud, waid peab ilka järelt, mis sulanud on, puruks aastama. Selle töö juures ei wõi üht ainust pääwa mitte mööda lasta minna, kui wähe juba sulanud on. Juhtub aga sulanud maa pääle weidifene lume tulema, siis ei wõi selle pärast aastamist ka mitte ildaks jätta, lumi wõib mitmid pääwi pääl seista ja maa sulab pehme ilmaga ometegi lume alla sügawamalt ära ja jääks aastamine sell kombel ildaks; paar tolli lund ei tee sellepärast midagi wiga, ega takista aastamist, waid lasse kää ägledel kuni lumi ja maa porile läheb. Kui maa juba rohkem 4 tolli sulanud on, siis ei tee ägel enam temale suurt wiga ega kratfi tema wana kasukat mitte hästi lõhti. Mida põntfikum (see on kuitsem) ehk ära kasunud maa on, seda rohkemat aastamist ja õhemat ärasulamist ta ka tarwitab. On aga maa hoopis soo ehk raba, siis wõib seda küll weel 4 tolli sügawa ärasulamise korral aastada, selle wastu aga kasunud ja kōwa maad juba kahe tolli sügawa sulamise aegu purustama peab. — Dled ja siis seda tööd parajal ajal, hää seemne, tubli jõuu ja enese kui ka hobuse igistamise läbi korda saatnud, siis wõid niitmise aegu tugewat heina maha lüües ennast küll higistada ja tugewa heina-laaride pärast röömsat tänu taewa Taadile wiia, kes sinu läte-tööd korda on lasknud minna ja oma õnnistust sinu kasuks juurde pannud!

7. Heinamaa hoidmine ja heinategemine.

Heinamaa peab üleüldse keige sötkumise, üle käimise ja tallamise eest hoitud saama, et senna mingisugusid haukusid ega midagi pääle ei juhtu, nimelt kewade, kui seeme

ära on idanenud ja otsad maa seest wälja tärkawad, mis loomade tallamise ja sõtkumise läbi ära rikunud saawad ja enam üles ei kaswa. Teda ei pea mitte nagu muid heinamaid peetama, waid teda peab kui maha tehtud ja ülestärkanud wiljapõldu hoidma, et sellele hooletuse läbi midagi õnnetust ei juhtu. Ma arwan, kes heinamaad nenda ilusti ja suure waewaga wälja teeb, see teda ka hoiab; kes waewa ei taha tegemise juures näha, see ei hoiata teda ka mitte, ei pea teda armsaks, ja tõeste, see ei näe siis ka mitte heinategemise juures waewa, ega pühi higi otsa päält, waid waatab kurwalt oma pooliku, waewalise ja kõhna rüüstiku ehk mätastiku pääle, kus üks heina tort siin, teine sääl mätta wahel kaswab, mis wikati ees maha ei lähe ega reha ees koku ei tule, ja seegi waew on ilmaasjata olnud. Oled aga keif nenda teinud, kui siin hää meelega õpetan, rõõmsa meele ja hää tahtmisega, hääd seemet pannud ja hästi hoidnud, kui kipsi ehk lupja komposti sees wähe olnud, siis ka weel noort heina üle kipsitanud, siis wõid näha, kuidas hein kaswama mühab, et maa otsegu heina wälja puhub. On kewadel külmad ilmad, siis saab so suure waewa ja hoolega tehtud heinamaa küll wäga kaua must seisma, et so lootus juba mitukord kaduma kipub minema, kuna juba teised heinamaad ja ka sinu naabri halwaste tehtud heinamaa ammugi haljendawad, sest sääl kaswab weel wana endisest juurtest ülestõusnud rohi, kuna sinu heinamaa pääl ühte wang juurt enam terweks ei ole jäänud, waid keif ära on purustatud. Aga kui juba ilmad soojemaks hakawad minema, päikene kõrgemalt paistma ja soe wihm so noori taimetesi uue heinamaa pääl kastab, siis tõuseb säält rohi üles kui müür, küll pitkamise, siiski nii et juba Saani pääwal kaunis ilus wälja näitab, kuna teisel aastal seeama heinamaa õiete wara juba haljendab, weel palju wihasnalt edasi kaswab ja Saani pääwa aegu juba üks kord ära niidetud on. — On nüüd esimesel aastal juba Saani pääw möödas, leigidel hein tehtud ja ka rukid leigatud, siis

on sul paras aeg oma uue heinamaale niidule minna, sest enne ei ole rohi weel mitte ära kasunud ja oma juuri kindlamaks kontanud. Nüüd oled sa niitmise aegu wäga rõõmus, kui nääd, et nii tugewad paksud heinasaod ehk kaarid maha jääwad, kuna hein weel mitte pilt ei olegi; sest esimesel aastal kaswab ristikehein ja ka timut enamaste orase ja mitte weel täie heina kombel, kuna selle wastu teisel aastal hein otfata ilus, pilt ja paks kui müür sinu heinamaad katab, ja sina juba enne heina aega oma wäätatud niidu pääle heinale wõid minna ja Augusti kuul juba teistkorda pea nendasama sugust heina maha wõid murda ja, kui ilmad hääb, saab weel üht ädalat, mis üksi ikka enam wäärt on kui wäätamata selle maatüki päält saada wõis. —

On nüüd esimesel aastal hein mahaniidetud ja ilmad kuivad, siis kuiwata heina saod ehk kaarid sagedaste läbi-segades kuiwaks ja wea siis küini ehk tee kuhja. Kui aga ilm kaua niiske on, siis peab neid heinu sarda (öönega unil kärbiste ja roodlete pääl) nagu lina seemnid panema, sääl ära kuwatama ja siis kodu, küini ehk kuhja wedama. Teisel aastal kaswab timut ja ristikehein tugewaste ja seda wõib siis nagu ristikeheina ära teha. Kolmandamal aastal on suurem jagu timuti heinu, wäike osa ristikeheina ja ka muud hääb heina seas. Neljandalal aastal on muud hääb heina ja ka weel timuti heinu seas. On tarwis karja niisuguse heinamaa pääle ajada, siis wõib seda küll ja ei tee see midagi wiga, ei esimesel ega ka muil aastadel, kui heinamaa aga mitte liig niiske ei ole j. n. e.

8. Edaspidine wäätamine.

Kui juba näha on, et heinamaa lahjemaks ja heinasaamine wähemaks jääb, siis peab heinamad jälle uueste wäätama, aga ei ole mitte enam nii palju komposti tarwis pääl wedada kui esimesel korral ja wõib siis paljalt 20—40. koorna kompostiga ühe wakamaa kohta läbi saada, siiski jääb ikka psh-

juseks, mida rohkem, seda parem. Siin ei pea aga heinamaa esimesel korral mitte liig lahjaks lastama minna, vaid kui heinasaak peaks kolmandamal aastal vähemaks jääma, siis ei maksa enam oodata, vaid neljandamal aastal peab kohe wara kewade kompost pääle weetud saama. Kui on seemet, siis võib seda ka jälle pääle külida, aga pool vähem kui esimesel korral. Kui seemet saadawal ei peaks olema, siis võib ka ilma läbi saada, sest sääl hakawad iseenesest keiksugused hääd rohu seltsid kasvama ja saawad wäätamise järele lõpmata suurt saaki andma. Kui kewadel teist korda wäätamiseks kompost heinamaa pääle on weetud, siis võib seda puu-äglega äästada (sest raud ägled lõhulsiid siin heina juured puruks, mis aga mitte ei pea sündima) et kompost mitte üles ei jää. Tahetakse seemet panda, siis peab see jällegi enne äästamist sündima, ja peab siis selle aastane esimene heinaniitmine ka Augusti kuul ettewõetud saama. Ei ole aga seemet mitte pantud, siis niidetakse ikka parajal heina ajal. On teine wäätamine tugewal mõõdul sündinud, siis võib selle järele minu pärast ka kümme aastat wäga ilust heina saada. Niisugune heinamaa, kui tugewaste wäätatud on, annab ühe ainsa wakamaa pääl kurni kahetja koormat heinu aastal sisse; kes seda ei usu, see küll mitte maksu ei saa, aga tehku hoolega minu õpetuste järele, siis saab ta nägema, et ma tõtt olen rääkinud ja ei jää siis ka mitte ilma makсутa. — Nenda peab siis ikka heinamaad järg järgult wäätadama, kui näha on, et heina saak vähemaks jääb.

9. Heinamaa niisutamine.

Wäljamaadal on heinamaa niisutamise kasu ammugi äratuntud ja saab siis see töö suure osawusega toimetatud. Heinamaa niisutamise kasu wee päälelastmise läbi on üks neist leige suuremaid kasudest põllupidajal ja karjakaswatajal, ja, kes seda niisutamise kasu üks ainus kord on näinud ehk üks ainus kord maitseda saanud, ei see enam seda kallist tööd ilmaški tegemata ei jäta. Wee pääle lastmise läbi

saavad keige alamad heinamaad ja nimelt kuiwemad kohad sunnitud, wäga ilusat heina andma. Kes seda kasulikku asja öiete tähele tahab panna, see mingi Wiljandi maakonda Disu mõisa (Guseküll) ehk jälle Tartu maakonda Rannu mõisa (Schloß Standen) ja waadaku sääl tähele pannes ümber, nimelt heina kaswamise aegu, ma ütlen sulle, ja rõõmustad ennast wäga seda nähes ja soowiksid omale ka niisugust heinamaad. Sa näaksid sääl pikkad kraawid, mis üle heinamaa otsekohe ehk teisiti jooksewad, säält lähewad põik-kraawid otsegu puu oksad igale poole laiaki, ja wiivad wet keige kõrgema ja keige madalama kohtadesse ühe palju, ja muidugi nenda kuidagi tark weeloodija neid kraawisid heinamaa kõrguse ja madaluse järele wälja on rehkendanud ja sehkentanud. Sa saaksid küll ehk pääd wõngutama ja õlasi nikutama ning ütlemä: „Si jõua mina oma heinamaaga sell kombel mängida, see tarwitab kulu ja waewa, ja on mõisnikude asi!“ — Ma ütlen sulle, ja wõid wäikesel mõõdul küllalt seda toimetada, ja oledki juba ehk saad saama iseene se mõisnikuks, kui ka küll palju vähemal mõõdul kui esimesed, sellepärast ei löö heinamaa parandamine ja nimelt niisutamine sind mitte maha, waid tõstab sind maast üles, kui ka esiteks kraawitamise ja puhastamise pääle natukene waewa ja raha kulub, ja saad jo seda tuhanda ja sadade wõrra jälle tagasi; sest kui sa enne wakamaa päält ühe ainukese koorma heinu said, siis wõid nüüd julgeste kaks ehk enam koormat saada, said sa enne kaks koormat, siis wõid nüüd neljaga küllalt leppida. See on ühel ainsal aastal. Urwa aga seda wiie, kümne ehk kahetümne aasta kohta, tõeste wa'a sõber, ja annaksid oma hää ettewõtmise eest enese jalale suud.

Komposti heinamaale, kuidagi näha se, ei ole esimesel ega ka teisel aastal mitte tarwis wet pääle lasta, ja kui seda põua pärast tarwis näitab olewat, siis peab seda aga wäikesel mõõdul ja wäga ettewaatlikult tehtama. Wesi sulatab komposti sees olewaid toidu jagusi lahti ja saadab

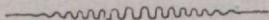
neid omal loodud kombel taimedel toiduks. Lastakse nüüd palju wet komposti heinamaa pääle, siis ligunewad toidu jaod küll lahti ja sulawad ära, aga wesi, mis üle heinamaa ära jookseb, wiib neid ühes raba suhu, kust kellegile enam midagi kasu ei tule. Maa pidaja, kes oma komposti heinamaa pääle wet tahab lasta, peab enne väga sügawalt järele arwama, mill kombel teil kraawid leigatud peawad saama, mis wet heinamaa pääle wiiwad. Ta peab ära arwama, misjugune wesi heinamaale hää ehk paha saab olema, misjugune wesi heina kasu rohkendab ehk vähendab. Kraawid peawad nenda lõigatud saama, et wesi mitte heinamaa pääle ei jookse, waid pitkamisi wajuades heina juurte wahetele ennast laotab. Soo ja rabastikude wesi ei ole üleüldse ühegi heinamaale hää; selle wastu aga hallikas, suurte mägede wahelt sündiwa jõgede ja järwede wesi hoopis parem, sest sääl on palju taimetoidu jagusi sees, ja saawad siis meega ühes heinamaa pääle saadetud, kust heinamaa ja heina juured ja taimed seda ilusti kinni ostawad püüda ja oma kasuks pruukida. On juba komposti pääle laotamisest paar aastat ehk rohkem aega mööda, siis võib rohkem wet heinamaale pääle lasta, sest lahtised wäe ehk toidu jaod on rohi juba komposti seest ära kiskunud ja ei saa wesi neid enam küinist ehk kuhjast kätte. Mis sääl siis jälle lahti sulawad, neid tabab rohi warsti kinni, ja ei ole weel mitte suurt wõitu, neid säält raba suhu wiia, mida ta küll hää meelega teeks kui ta jõuaks ja teda väga palju heinamaa pääle saaks lastud.

Ma olen julge, et meie maa heina saak teige wähemalt pool suuremaks saaks, kui iga jõgede ja hallikate wet heinamaade teenriks peetakse; sest kui lõpmata palju on soosid ja pajustikuksi ehk ka padrikuid, mis teil kraawide läbi kuituaks wõiksid tehtud saada, et siis neid wee päälelastmise läbi wäätada wõiks. Kui igawene ja ärajooksmata wesi kunni ülema samlani ärajooksmata sees seisab, sääl ei aita wee päälelastmine mitte midagi, waid üksi sääl, kus heina-

maad täieste kuiwaks on lastud. Kui heinamaad weega niisutatakse, siis ei tohi wegi mitte kaua heinamaa pääle niriseda, waid umbes kaks päewa korraga iga nädalas, ja kui hein juba suur on, siis hoopis vähem ehk mitte sugugi enam.

Keigest ja mitmesugusest heinamaa niisutamisest, wee päälelastamisest j. n. e. saan ma ühes iseäranis raamatus, mis ehk ildam wälja saab tulema, pikemat õpetust andma. Keige kasulikumaks jääb aga ikka kompostiga heinamaa wäätamine, kelle wastu kellegil midagi ütelda ei wõi olla.

Wõtte hääks! —

~::~:~::~:
Hind 12 top.
~::~:~::~:

